

Anmeldelser

PETER CHRISTENSEN. *The Decline of Iranshahr. Irrigation and Environments in the History of the Middle East 500 B.C. to A.D. 1500.* København, Museum Tusculanum Press 1993. 351 s. incl. kortskitser, bibliografi, noter samt resumé. 350 kr. (indb.).

Denne disputats, der forsvarede for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet den 10. december 1993, har formentlig Danmarksrekord i udstrækning, så vel i tid som i rum. Tidsspandet gives i undertitlen, men begrebet Iranshahr er ikke allemands eje. Det dækker geografisk det nu værende Iran og Iraq, men også dele af det tidligere Sovjetunionen, ligesom grænserne mod Indien og Afghanistan ikke er identiske med vor tids. Betegnelsen er den gamle persiske, som forfatteren har valgt, fordi ingen moderne geografisk betegnelse dækker området.

Forfatterens udtalte hensigt er at studere de gamle kunstvandingsområder og deres økologiske forandringer over det lange tidsspand af 2000 år. Det er hans tesis, at selve kunstvandingsystemerne, ikke mindst i flodlandet, var uhyre sårbare, således at konjunktuelle forstyrrelse, som f.eks. epidemier, kunne have en langtidseffekt. Det er denne effekt, der ønskes tidsbestemt, målt og vurderet. Derved vil forfatteren opnå et mere nuanceret billede af tilblivelsen af det miljø, i hvilket fortidens og nutidens mennesker har udfoldet sig og udfolder sig. »The goal of academic history is to explain how the world has come to be as it is«, hedder det programmatisk på afhandlingens første side.

Politisk har områderne næppe nogensinde udgjort en enhed, omend de gennem 2000 år ofte var samlet i en hegemonisk stat, og oftest med tyngdepunktet i Mesopotamien. Det drejer sig jo om dele af det achæmenidiske imperium, samlet af Kyros den store, Kambyses og Dareios, men deres riger omfattede også Lilleasien, Syrien og Palæstina samt Ægypten, og dette kæmperige erobredes af Alexander den store, men faldt efter hans død fra hinanden, således at den del, bogen omhandler, tilfaldt Seleukiderne, der dog måtte opgive de østlige dele til partherkongerne. Da Seleukideriget bukker under for Rom etableres Eufrat

som en nogenlunde stabil grænse, men ekspansionstrangen hos begge stormagter førte til endeløse krige, der fortsatte efter at Byzants var blevet hovedstad i det østromerske eller byzantinske rige, og Sassaniderne herskere i det nypersiske rige. Efter den islamiske ekspansion lægges store dele af området igen for en tid sammen under Kalifatet og atter efter mongolerstormen ser vi store dele under ilkhanerne. I århundredet efter 1500, der – måske lidt arbitrært – er bogens kronologiske grænse, skilles det mesopotamiske flodland under Osmannerne politisk fra det iranske højland under Safaviderne.

Ovenstående ultrakorte signalement af en politisk historie viser klart, at rigshistorie byder bogen ikke på. Det, der interesserer forf., er to økologiske systemer, der begge er afhængige af kunstvanding. Tidligt – dvs. før Achaemeniderne – var det mesopotamiske flodlands højkulturer helt baseret på den landbrugsproduktion, der udnyttede de to store floder, Eufrats og Tigris' stærkt forøgede vandstand i forårsmånederne. Floderne blev forbundet med tværkanaler, der i al fald er omtalt i 5. årh. f.Kr., hele flodsletten blev gennemkrydset af kanaler, og der blev anlagt vandreservoirer, der gjorde det muligt at konservere vandet til brug også på andre tider af året end netop forårsmånederne. Et noget lignende kunstvandingssystem genfindes længst mod øst i Sistan omkring floden Hilmand, hvis indlandsdelta ender i en saltørken. På det iranske plateau, derimod, baseredes kunstvandingen på brønde og på et sindrigt system af underjordiske kanaler, qanater, der førte vand fra bjergslutningerne ned til de til dels kunstigt skabte oaser.

Hermed var der skabt to distinkte økosystemer, der glimrende er skildret i bogens part 2 (s. 47 ff.), »The Heart of Iranshahr: Mesopotamia and Khuzistan« og part 3 (s. 117 ff.) »The Oases on the Iranian plateau«. Hertil slutter sig part 4 »Sistan« (s. 223 ff.). Alle områderne skildres ud fra et kronologisk skema med tyngdepunktet for højlandets vedkommende på udvalgte typiske regioner. Formålet er at bestemme forfaldet, både geografisk og kronologisk. Forfald er der nemlig tale om, idet områder, der tidligere var intensivt dyrket, forlades eller overlades til ikke fastboende kvægavlere. Men forskellige områder havde forskellig skæbne. Kunstvandingen gennemførtes på politisk initiativ både på flodsletten og på det iranske plateau. Præses når til det overraskende, men plausible resultat, at et kulminationspunkt blev nået allerede under Sassaniderne, bosættelse og befolkningstal var i tilbagegang allerede før den islamiske erobring i det 7. århundrede. En vigtig faktor var ændringen af Tigris' nedre løb. Det flyttede sig gennem det 5. og 6. århundrede over adskillige hundrede kilometer med tab af store overrislede områder og oversvømmelse af andre dele af det sydlige Iraq til følge. Men det er en vigtig

pointe for præses, at det ikke var den blinde natur, der ramte de flittige mennesker. Manipulationen af naturen havde gjort samspillet skrøbeligt. Hertil kom endnu en katastrofe – der heller ikke var uden sammenhæng med det menneskeskabte miljø – den første pestpandemi fra midten af det 6. århundrede.

Flodslettens økosystem viste sig på langt sigt som det mest sårbare, Mesopotamien bukkede under i tre faser, af hvilke den første og den sidste knyttes til pestpandemierne fra det 6. og det 14. århundrede. Også i den anden fase, 10.-13. århundrede, tillægger forf. sygdomsmønstrene på den tæt befolkede flodslette afgørende betydning for forfaldet, selv om også politisk ustabilitet og administrativ udygtighed spillede en rolle. Iraq kunne ikke længere fungere som »Iranshahrs hjerte«.

På det iranske plateau var langtidskonsekvensen ikke forfald, omend nok stagnation. Der var regionale forskydninger og der kan have været tilbagetrækninger fra marginale områder, vandressourcerne satte grænser for vækst, men det spredte bebyggelsesmønster beskyttede plateauet mod de værste følger af epidemier og politisk udplyndring.

Mellemøstens forfald er et klassisk tema, ikke kun i historieforskningen i snæver forstand, men som en væsentlig bestanddel af den europæiske selvforståelse og historiesyn. Forfaldet er blevet forklaret på forskellig måde, klimaforandringer, Islams udbredelse, nomadeinvasionerne, især Mongolerstormen, beduinisering, eller simpelthen det orientalske despoti, en topos i vestlig historieskrivning siden Herodot.

Forf. sondrer ikke mellem den ældre forskning og de egentlige mytedannelser, men går i afhandlingens første kapitel til frontalt angreb mod noget, han kalder »the Western View of World History«. Dette historiesyn postulerer ifølge præses et langvarigt forfald i Mellemøsten. Befolkningstallet faldt, byerne forfaldt eller blev forladt, barbariske nomader spredte sig på bekostning af landbruget, intellektuel og kunstnerisk kreativitet tørrede ud. Det er imidlertid lidt svært at finde den seriøse vestlige historiker fra dette århundrede, som denne karakteristik passer på. Fremtrædende Mellemøsthistorikere som Claude Cahen¹ og Marshall Hodgson har betonet Irans fortsatte kulturelle vitalitet også efter de senmiddelalderlige katastrofer, pesten og mongolerangrebene, Hodgson foreslår direkte en alternativ kronologi. Ganske vist ser han i det 13.-15. århundrede en økonomisk kontraktion af usikkert omfang, men senest fra det 15. århundrede finder han tegn på »recovery«.²

¹ »In Marokko, in Persien, in Indien wirken noch Werte und Kräfte der Vergangenheit vor, aber die arabische Welt ist schwer getroffen.« Claude Cahen, *Der Islam*, Fischer Weltgeschichte Bd. 14, 1968, s. 341.

² Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam* vol II, Chicago og London 1974, s. 372.

Det er jo den konventionelle krisekronologi, som vi kender fra europæisk historie. Først sent i 1600-tallet og definitivt fra 1700-tallet finder han en ny tilbagegang, denne gang alvorligere på grund af den ændrede globale balance. Den sidst nævnte kronologi er siden støttet af andre, især C.A. Bayly i flere arbejder efter 1986,³ der sammenkæder de islamske imperiers, Osmannerrigets, Safavidrigets og Stormogulrigets krisesymptomer i 1700-tallet med den voksende europæiske dominans.

Det er nærliggende at antage, at forf. i sin holdning til den ældre forskning er blevet indfanget af en ny forskningsortodoksi, som der refereres til i note 4, den kritik af den orientalistiske tradition, der indledtes med Edward Saids *Orientalism* fra 1978. Said trækker en linje fra Dante til imperialismen, men han springer det i den foreliggende sammenhæng vigtigste over, den periode i 1600- og 1700-tallet, hvor »decline« og »progress«, forfald og fremskridt, sammenknyttedes. De klicheer, der knytter sig til den europæiske oplevelse af Mellemøstens historie er ikke imperialistisk opportunisme, det er en central del af den moderne europæiske selvforståelse. Forf. daterer nedgangsforestillingernes oprindelse til 1500-tallet eller begyndelsen af 1600-tallet. Det er der vist ikke belæg for. Det er den almindelige opfattelse, at forfaldsteser dukker op i slutningen af 1600-tallet,⁴ og det er hos de rejsende, Bernier, Tavernier, Thévenot og Chardin, vi finder den først. Chardin er særlig interessant, fordi han specifikt udtaler sig om Persien og fordi han specifikt afslører sin referenceramme. Årsagerne til tilbagegangen er Chardin ikke i tvivl om. For det første finder han, at asiatiske folk i det hele taget ikke arbejder mere end højst nødvendigt, og de er ikke interesseret i innovationer, de har f.eks. hverken trykkerier eller urmagere. For det andet finder han en forklaring i religionsskiftet. Islam regner ikke denne verden for noget og interesserer sig derfor ikke for materielle forhold. For det tredje er regeringen despotisk, den respekterer ikke ejendomsretten.⁵

Montesquieu og Voltaire havde læst rejseberetningerne, og det er gennem dem, at den mellemøstlige dekadence, så vel som troen på fornuft og fremskridt – hvis bare ikke præster og krige kommer i vejen – bliver en del af den europæiske kanon. Det bliver forfaldsteser ikke rigtigere af, men det ændrer dens status mellem myte og forskning. Det

³ C.A. Bayly, *The Middle East and Asia during the Age of Revolutions*. Itinerario, vol. 10, 1986.

⁴ R. Brunschvig, »Problème de la décadence«, R. Brunschvig & G.E. von Grunebaum (ed.s), *Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islam*, Paris 1957, s. 29-31.

⁵ Chardin, John, *Travels in Persia*, ed. N.M. Penzer, London 1927, s. 129-30, s. 138, s. 248-49.

kan være berettiget, at forf. meget kort gør op med myterne, men det er uheldigt – og vil uden tvivl føre til misforståelser – at forf. derefter næsten overalt undlader at tage stilling til den ældre forskning.

Traditionelt ville en historiker vel sige, at en undersøgelse som den foreliggende står og falder med sin anvendelse af sine kilder. Til gengæld er det ikke vanskeligt at indse, at en egentlig kildegranskning i traditionel forstand kan der ikke være tale om, når man vil dække et så stort område i tid og rum. Et kort overblik over kildesituationen vil understrege dette.

Achaemenidetidens persiske historieskrivning findes ikke længere, men Herodot og hans tabte forgængere må have haft skriftlige kilder af en eller anden art. Hvad vi ved om det gamle perserrige, stammer stort set fra grækerne. De samtidige berettende kilder om Alexander den Stores erobringer findes ikke længere, men kendes kun gennem langt senere bearbejdelser. Det samme gælder de hellenistiske kongedømmer, for så vidt som der overhovedet er en historiografisk tradition bevaret. Parthenes historie kendes kun gennem deres modstandere, romernes beretninger og Sassanidernes historie blev udnyttet af arabiske historikere fra 9. århundrede og senere, hvor de omdigtede hele den historiske tradition, indbefattet skildringen af deres egne erobringskrige og de derpå følgende århundreder. Vi er altså henvist til andenhånds kilder, der ofte går tilbage til beretninger, som ikke kun er blevet til i en anden tid, men også i en anden kulturkreds og affattet på et andet sprog. Vi har ingen muligheder for i detaljer at følge, hvorledes de enkelte elementer er blevet omtolket og udlagt, inden de blev tilpasset en ny helhed.

Særlig vægt tillægger forf. den såkaldte Khuda-nameh, den sassanidiske kongekrønike og dens billede af »den gode konge« (se s. 26 ff.). Den er imidlertid kun kendt i arabiske overarbejdnings på samme måde som de administrative skrifter, som mange anser for at bygge videre på sassanidisk tradition. Andre danske forskere har grundigt undersøgt islamisk traditionsudvikling ad de traditionelle kildekritiske veje, men de glimrer ved deres fravær i denne afhandling.⁶ Islamisk historieskrivning kan efter disse undersøgelser først og fremmest betragtes ud fra en traditionshistorisk synsvinkel, men dette nævnes ikke. Som eksempel kan man erindre, at i vor tradition om »den gode konge« er Achaemeniderne opslugt af Sassanidedynastiet, og Alexander er følgelig en skurk, mens han i senere arabisk tradition bliver en helt og en troldmand. Disse

⁶ E. Ladewig Petersen, *Ali and Muawiya in Early Arabic Tradition*, Kbh. 1964. J. Bæk Simonsen, *Studies in the Genesis and Early Development of the Caliphal Taxation System*, Kbh. 1988.

velkendte ejendommeligheder ved kildematerialet omtales ikke. Beretningerne anvendes tværtimod naivistisk som før den kritiske histories gennembrud i begyndelsen af forrige århundrede.

Som historiker ville man gerne konfrontere disse beretninger med levn, f.eks. indskrifter. Forf. synes klar over vanskelighederne her bl.a. fordi indskrifter kun findes for de ældste perioders vedkommende, og de er »poor substitutes for the overall picture found in the classical sources«, de er »brief and providing only details« (s.23). Desuden er de, hvad der måske har vejet tungere, »difficult to interpret« (ibid.). De eneste levn, der finder nåde, er de arkæologiske, og her bygges direkte på især Adams' surveys. At disse i dag må underkastes en grundig nyvurdering er hævet over enhver tvivl, og det vil blive en af den mellemøstlige arkæologis opgaver i fremtiden, idet materialet må nyanalyseres og jævnføres med nye fund, og nye surveys foretages til kontrol.

En særlig gruppe levn, der spiller en ret stor rolle i afhandlingen, er de fiskale kilder, dvs. de på anden hånd bevarede overslag over skatteindtægternes absolutte størrelse. Det er et enestående kvantitativt materiale, informationerne dækker et meget langt tidsrum og repræsenterer, fordelt på regioner, så at sige hele Iranshahr. Hvis man ser bort fra Herodots fortegnelser over skatteindtægterne i Achaemenideriget, har vi oplysninger om statsindtægterne fordelt på provinser fra sassanidisk tid, dvs. første halvdel af det 6. århundrede og derefter fem overslag fra Abbasidetiden, mellem 788 og 918/19, dvs. et langt 9. århundrede. Endelig foreligger der et overslag fra ilkhanernes tid fra 1335/41, dvs. efter mongolernes angreb, men før den anden pestpandemi. De er autoritativt overleveret i, hvad man kunne kalde administrative håndbøger. For den ældste, den sassanidiske fra første halvdel af det 6. århundrede, antager forf. at den må bygge på oplysninger fra Sassanidernes egne jordebøger, der bevaredes efter den arabiske erobring.

Men kan vi fæste lid til disse tal, er de korrekt overleveret, hvad repræsenterer de? Nogle af problemerne har forf. selv lagt frem i noterne, overleveringen er ikke entydig, der må indskydes omregninger i nogle tilfælde, fra vægtenheder til mønt eller fra guld- til sølvmønt. I ét tilfælde antager forf., at der er smuttet et nul for meget med i overleveringen. Men til de formelle problemer kommer de problemer, der fremgår ved en intern kritik af kilderne.

I første halvdel af det 6. århundrede er således Sassanidernes ordinære skatteindtægt fra Mesopotamien alene sat 214 millioner dirhemer. 214 millioner dirhemer er en forfærdelig masse sølv og en forfærdelig masse penge. Det er faktisk mere end 635 tons. Man kan næppe sige, at der ikke var så mange penge i hele verden i det 6. århundrede, ikke engang, at der ikke var så mange penge i Mesopotamien i det 6. århund-

rede. Men hvis Sassanideherskerne havde et årligt *cashflow* svarende til 635 tons sølv fra Mesopotamien alene og næsten lige så meget fra de vestpersiske provinser i første halvdel af det 6. århundrede, hvis skatmestrene virkelig sad og talte 411 millioner dirhemer om året, må samfundet for det første have været ufattelig monetariseret, og prisniveauet for det andet ufattelig højt. Tallene kan ikke stå for penge ind i kassen hvert år. Men hvad repræsenterer de så. Idealtal? Drømmetal? Symbolske forpagtningsværdier? En kombination af afgifter og lokale forpligtelser? Vi ved det ikke.

Det er svært at forkaste tallene, fordi de er så konsistente sammenholdt med de fem opgørelser fra Abbasidetiden. Men også overslagene fra det lange 9. århundrede er ubegribeligt høje, selv om de er lavere end tallene fra det 6. århundrede. Til gengæld vanskeliggøres tolkningen af konverteringsproblemer. De vigtige tal fra 918/19, der viser markant tilbagegang fra 800-tallet, er overleveret i dinarer, dvs. guldmønt. Præses har »in the hope of arriving at a rough average« konverteret med 1:20 i stedet for det kanoniske 1:14 $\frac{2}{7}$. Det er svært at se, hvad det skulle være gennemsnit af. Ashtor og Bolin har en række omregningskurser fra første halvdel af det 10. århundrede, de spreder sig fra 1:10 til 1:20, kun enkelte gange omtales en vekselkurs på 1:20 før 970.⁷ Waines, der har gjort brug af den samme kilde, omregner med den kanoniske kurs 1:14 $\frac{2}{7}$, det bringer ham naturligvis til et endnu sørgeligere, men også mindre konsistent resultat.⁸

Faktisk kan vi ikke udelukke muligheden af en forrygende inflation i sølvpriser i det 9. århundrede efterfulgt af et styrtdyk i priserne i det 10. Det er jo de kufiske mønters tid, mellemøstlige mønter fra det 9. og første halvdel af det 10. århundrede findes som bekendt i vældige mængder i øst- og nordeuropæiske skattefund, op til 11.000 dirhemer i et enkelt fund. Sture Bolin påviste i sin gamle undersøgelse fra 1939/1953 stigninger i kalifatets guld-sølv ratio fra 1:10 i 650 til 1:17 i 850, dvs. sølvet var billigt og dermed formentlig rigeligt. Derefter dykkede ratioen til 1:12 i 950. Hvis de enorme skattetal fra Sassanidetiden og det 9. århundrede overhovedet har noget med virkeligheden at gøre, kan de således være påvirket af den bimetalliske ratio og drastiske prisstigninger som følge af sølvrigelighed i det 9. årh.

Men kildematerialet er centralt. Det er da også før blevet anvendt i forskningen. Forf. tager stilling til den seneste tolkning, David Waines fra

⁷ Sture Bolin, »Mohammed, Charlemagne and Ruric«, *Scandinavian Economic History Review*, vol. I 1953, s. 16-17. Eliyahu Ashtor: *Histoire des prix et des salaires dans l'Orient médiéval*, Paris 1969, s. 40-41.

⁸ David Waines, »The third-century internal crisis of the Abbasids«, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. XX 1977, s. 286.

1977 fsv. angår konklusionerne, men ikke til Ashtor's tolkning fra 1976.⁹ I forhold til begge de nævnte historikere er der uoverensstemmelser i både dateringer og tal, men forf. oplyser ikke, hvorfor han er nået til andre resultater.

Forf.s metode er ikke historisk kritisk, men historisk filologisk, dvs. den er akkumulerende i sin dataindsamling, ikke reduktiv. Det er næppe fordi han slutter sig til den gruppe såkaldte postmodernistiske historikere, der principielt forkaster kildekritikken og bare vil skrive løs.¹⁰ Her er tale om en dekomposition af historien, både som videnskab og som objekt, og det er næppe tilfældet i det foreliggende arbejde. Metodevalget er berettiget ud fra undersøgelsens hovedemne, kunstvandingen, dens opbygning og forfald. De relevante kildedata er kun indirekte til stede i den historiografiske tradition, og er derfor heller ikke det, traditionen i første række har interesse i at omtolke. Skildringen af de fysiske omgivelser for begivenhederne lever sit eget liv ned gennem beretningerne, og skulle vi pille dem fra hinanden for at finde en kerne af historisk sandhed, ville vi ikke komme af stedet. Der ville ikke blive noget tilbage. Forf. skal derfor roses for, at han gennem at have formuleret nye spørgsmål til kilderne har aflokket dem nye svar. Den historisk kritiske metode er ment som en hjælp i forskningsprocessen, ikke som en spændetrøje, der forhindrer formulering og besvarelse af nye spørgsmål. Men forf. kunne gerne have gjort opmærksom på sine metodeovervejelser, da den anvendte metode i mindre kyndige hænder og med et andet emne unægtelig ville kunne lave megen ravage.

The Decline of Iranshahr fremtræder som en helstøbt og velskrevet bog, og der er grund til at rose oversætteren, hvis navn desværre ikke er anført. Forf.s stædige fastholden af det økologiske perspektiv er både en styrke og en svaghed. Det har ført til, at han har ignoreret eller underspillet ældre forklaringsmodeller, men det har også muliggjort en både nuanceret og koherent sammenkædning af strukturelle og konjunkturelle forhold gennem 2000 års historie. Afhandlingen vil formentlig fremprovokere modsigelse og debat, det er sandsynligt, at specialister vil kunne anfægte mange detaljer, men helhedssynet er så gennemargumenteret, at fremtidig forskning næppe vil kunne undgå at tage stilling til tesen.

Jens Erik Skydsgaard

Niels Steensgaard

⁹ Eliyahu Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, London 1976, s. 172-73.

¹⁰ John Christensen og Henrik Stensborg: *Historikerfejde. Fortid og Nutid*, 1993, s. 235-42.